

ÖREBRO-KAROLINAREN

Nr 42 – 1982

ÖREBRO-KAROLINAREN

Redaktör: PER TEGNER

Utgiven av

Sällskapet Örebro-Karolinare i Stockholm.

Nr 42 1982

Innehåll

<i>Per Tegner</i> , REDAKTÖRENS RADER.....	5
<i>Carl Olof Bergström</i> , Harald Aronsson.....	6
<i>Per Tegner</i> , Då Karolinska skolan låg mitt emot riddarhuset.....	7
<i>Åke Davidsson</i> , Ur en karolinarie dagbok för 100 år sedan.....	19
<i>Jan Mårtenson</i> , Schola Carolina.....	25
<i>Per Tegner</i> , Litteratur om Örebro.....	30
<i>Carl Olof Bergström</i> , Från vår skola.....	32

REDAKTÖRENS RADER

Då Riddarhuset i Stockholm en höstdag 1981 var samlingsplats för medlemmarna i Sällskapet Örebro-Karolinare, fanns anledning att erinra om att Karolinska skolan en tid låg vid Riddaregatan, nära Riddarhustorget och med Riddarhuset tvärs över gatan! Att detta är med sanningen överensstämmande: se längre fram i denna årsskrift!

Ett här publicerat kapitel ur en kommande bok av ”vår man i FN”, bitr. generalsekreteraren Jan Mårtenson handlar inte alls om FN utan är en presentation av vår gamla skola, skriven för en — med visshet — stor läsekrets.

Att dagboksanteckningar kan vara av stort intresse — i detta fall främst skolhistoriskt intresse — visar Åke Davidsson, som återger och kommenterar några sidor ur en hundraårig dagbok förd av Markus Hulth, på sin tid i likhet med Åke Davidsson knuten till Uppsala universitetsbibliotek.

— ✨ —

Hurra, nu är jag jubelstudent! Hur blir man det? Jo, man avlägger studentexamen vid Karolinska skolan, så håller man sig vid liv ytterligare 50 år och inställer sig åter i skolan, nu för att fira femtioårsjubileum (jag gjorde det 1981). Då får man ur rektors hand mottaga ett vackert tryckt och delvis textat diplom utvisande att man blivit förklarad för jubelstudent. Det är på rektor *Carl Olof Bergströms* initiativ som sådan här trevlig promotion varje år för rättas — och karolinarsällskapet i Örebro har del i förverkligandet av idén.

— ✨ —

Carl Olof Bergström — hans namn må här kursiveras på nytt! — kan i år fira 20-årsjubileum som rektor för Karolinska skolan. Jag vet att karolinare av alla årgångar gärna instämmer då jag här framför ett varmt tack till Carl Olof för allt han under de här åren gjort för att stärka sambandet mellan skolan och de karolinare som lämnat skolan men gärna vill uppehålla goda förbindelser med den gamla bildningshärden i Örebro.

PT

Harald Aronsson

När det talas om Harald Aronssons insatser som kommunalman i Örebro och som landshövding i länet, går tankarna vanligen till vad han uträttade på det materiella området. Men det skall inte glömmas bort att han också verksamt främjade det kulturella livet. Han insåg som någonting självfallet att en stad och dess människor skall utvecklas på alla områden. Under den tid då han ledde Örebro, byggdes Hjalmar Bergman Teatern och Örebro Teater återupprättades. Då skapades kulturreseptatet Wadköping och Örebro fick högskoleutbildning. Och hela tiden omhuldades det kommunala skolväsendet.

Det goda samhälle som Harald Aronsson ville skapa, präglades av ett blomstrande näringsliv och bra bostäder, hänsyn till de handikappade, en meningsfull fritid och en god utbildning av de unga. Därför skulle det också byggas nya, ändamålsenliga skolor. Men samtidigt kände Harald Aronsson alldeles särskilt för de gamla skolorna. ”Karro och Teknis”, brukade han säga, ”har utbildat människor som sitter i ledande ställningar över hela landet. Det är bra för vår stad att de tänker med glädje på sin skoltid.” Denna inställning visade han i råd och dåd. Alldeles följdriktigt blev han hedersledamot i Sällskapet Örebro-Karolinare i Stockholm, och när han höll föredrag vid Sällskapet Karolinare i Örebro, utnämndes han högtidligt till hederskarolinare. Det var han värd: han var vår skolas verklige vän.

När han i höstas gick bort, bara ett år efter det han lämnat sitt landshövdingeämbete, kändes en stor saknad efter honom. Men vi dröjer med glädje vid minnet av hans livsgärning.

Carl Olof Bergström

Då Karolinska skolan låg mitt emot riddarhuset

1811 – 1832

Av Per Tegner

För 150 år sedan, 1832, flyttade Karolinska skolan in i det hus vid Olaigatan som alltjämt bildar stommen i skolans huvudbyggnad. ”Bönsalsflygeln” har tillkommit omkring 1860 och vid sekelskiftet förlängdes huset åt båda sidorna varjämte en tredje våning och en vindsvåning påbyggdes. Örebro skola är som bekant mycket gammal, med säkerhet från 1300-talet. Var skolan under den allra äldsta tiden hade sitt hem vet man ej med säkerhet, men under lång tid, minst 200 år, användes en byggnad intill Nikolaikyrkan som skolhus. Det var det hus som, flera gånger ombyggt, ännu finns kvar och inrymmer Nikolai församlingshem. Det är icke uteslutet att partier av byggnaden kan vara från 1300-talet, men dess ”ihjälrestaurerade” skick gör det omöjligt att ge ett säkert svar (Bertil Waldén).

Under årens lopp blev den gamla byggnaden allt mera förfallen, och många rektor nödgades begära medel till reparation av skolan — ”förr än den alldeles förruttnar”, skrevs redan 1686 av en förtvivlad ”skolmästare”. Under krigs- och revolutionsåret 1809 användes skolhuset för kronans räkning, bl.a. som militärt upplag. Också andra hinder för skolhusets användning för sitt egentliga ändamål uppstod snart. Under riksdagen i Örebro 1810 var skolan samlingslokal för bondeståndet (likaså vid riksdagen 1812). Skolan var under några år faktiskt husvill. Klasserna läste i rum här och där i staden, berättar en elev från denna tid, och han tillägger att det icke fanns ringaste sammanhållning i skolan.

Skolans rektor vid denna tid, Gerhard Reinhold Höijer, var under många år tjänstledig till följd av sjuklighet och ej mindre än fem lärare avlöste varandra som vikarierande rektor, ett förhållande som knappast kan ha stärkt skolans ställning. Skolans inspektor kyrkoherde Per Thyselius verkade med kraft för skolans bästa, och han förmådde eforus, biskopen i Strängnäs stift Johan Adam Tingstadius att 1810, efter riksdagens slut, hos Karl XIII ansöka om en annan skolbyggnad i stället för den gamla förfallna. Och kungen — efter den lyckliga utgången av tronföljarvalet välvilligt inställd till den stad där Sveriges nye kronprins blivit

D r e b r o T i d n i n g.

Lördagen, den 1 December 1810.

I morgon, i Söndagen i Advent, predika

I Stats-Kyrkan: Kollean: Skole Magister Hallman, Sögmåsan. — Samtalstafvet Magister
Ekelind, Åstonsjången.

CARL med Guds Nåde Sveriges, Göttes och Wendes Konung &c. &c. &c. År-
vinge till Norrige, Hertig till Schleswig, Holfstein &c. &c. Wår Gnessel och Nådiga be-
nådighet med Gud Ålsmåttig Froman, Lands-öfving och Riddare af Wår Nardstjerne
Orden! Wi hafwe sånt Öf i Råder skredragas Ödert underdåniga utlåtanbe öfwer den
af Wålloppen öfwer Östregnås Stift, Doktor V. A. Lingstadius gjorde underdåniga an-
söknig, att som Trivial-Skolans Hus i Drebro, år af sörsta briffålligoet, och nö-
digt utrymme för den derwarande talstare Skolsungdomen ide gifwes, samt då de 2:ne
årliga Kollekter inom Stifftet, hwaraf intemsten bår fördelas till underhållande af byggs-
nåderns mid ett Gymnasium och 3:ne Trivial-Skolor, ide lemna för Drebro Skola
sårskildt någon betydlig tillgång att pårådna, Öf i Råder måtte såkas, till berörde
Trivial-Skolans behof upplåta den i Drebro Stad å Riddares-Gatan under N:o 106 be-
lågne och Allmänna Magasins-Inrättningen tillhörige Egendom med åtsfjånande Kols-
gård och ½ Ladugårdsk-Jord på Stadens ågor.

Swad af Öder, jemte öfrige wederbörande i detta mål blifwit i underdånighet an-
fördt, hafwe Wi i Nådigt öfwerwågende tagit; och då Drebro Skola år en Trivial
Skola, och det för detta undervisnings-werk nödiga Hus, ide af Staden, utan på alle
mån kostnad skall byggas, och Allmänna Magasins-Inrättningen öfwen för närwaran-
de ide år i behof af den Egendom med Tomt, som för Drebro Skolas behof nu bliff-
wit i underdånighet föreslagen, och som derjemte blifwit upplyst, att de der besittlige
Lusen, i händelse af en utwidgad Magasins-Inrättning, ide åro för ett sådant ändas
mål tjenlige, samt att med bibehållande af en Gata, tillrådligt utrymme finnes midt
emot den byggnad, hwilken under Nilsedagen i Drebro warit nyttjad till Riddarehus;
alltså, och med nödigt affende å dessa skål, samt för att derigenom tillika lemna Dre-
bro Stads Innewånare ett stadignarande wedermåle af Wår Nådiga hån och wålbes
hag, wese Wi i Råder hafwa fördrat Drebro Skola berörde, under N:o 106 å Riddares
Gatan belågne Egendom med Tomt och Hus, samt åtsfjånande Kolsgård och ½ Ladu-
gårdsk-jord, bestående af Åker, Ång och Utmart på Stadens ågor med full ågande rätt;
för att till den nya Skolbyggnaden deraf draga all nödlig och laglig nytta, dock un-
der följande villkor: 1:o Att det Årrende, som för denna Egendom nu erlægges, intill
den 1 October inmemarande uppbåres af Allmänna Magasins-Direktionen, och 2:o Att,
i händelse nödwändigheten skulle sådant fordra, till Magasinsens uppbyggande, Skolan,

Första sidan av Örebro Tidning nr 68/1810 med början av Kungl. resolution ang. överlåtelse av tomt och hus
till Örebro skola.

utsedd (och förhoppningsvis också nöjd med sin bostad på Örebro slott) — gav den 12 oktober 1810 sitt nådiga bifall.

I den kungliga resolutionen, i sin helhet återgiven i Örebro Tidning den 1 december 1810, står det först att då Örebro skola är en trivialskola, det icke är av staden utan ”på allmän kostnad” som erforderligt skolhus skall byggas. I fortsättningen heter det: ”för att derigenom tillika lemna Örebro stads innevånare ett stadigvarande vedermåle af vårt nådiga hägn och välbehag, vill vi i nåder hafva förärat Örebro skola den under N:o 106 å Riddaregatan belägna egendom med tomt och hus samt åtföljande kålgård och ladugårdsjord, bestående af åker, äng och utmark på stadens ägor med full äganderätt.”

För att visa sin tacksamhet för denna kungliga gåva begärde skolans ledning att skolan skulle få bära namnet Schola Carolina, och den 17 januari 1811 gav Karl XIII sitt medgivande därtill. Därmed började den period i Örebro skolas historia som K.F. Karlson — i sitt stora verk Blad ur Örebro skolas historia — kallar den Karolinska tiden. Och den tiden kan väl sägas fortgå alltjämt!

Olaigatan österut. Bilden tagen före 1911. Huset närmast till vänster, i hörnet av Storgatan, är det som 1811-32 inhyste Karolinska skolan. (Ur "Örebro som det var förr", 1963)

Karl XIII besökte veterligen aldrig "sin" Karolinska skola, men då kronprins Karl Johan i augusti 1811 kom på sitt första besök i Örebro tillsammans med den då 12-årige prins Oskar — gick han "omkring i staden", heter det i Örebro Tidning den 10 augusti, "hvarunder arbetshuset, slottet, kyrkan och samlingsrummen för alla 4 riksstånden vid 1810 års riksdag besågos". Det gamla skolhuset vid Nikolaikyrkan fick alltså kungligt besök, men det var nog ett ganska tomt hus man fick se — skolan hade ju lämnat sin gamla lokal (året därpå inropades huset på auktion av boktryckaren N. M. Lindh och degraderades till bokmagasin). — Här kan i detta sammanhang också nämnas att Karl Johan, sedan han blivit kung, litet längre fram i tiden började ge ett årligt anslag till skolan att utdelas som avgångsstipendium. Medel till detta kungliga stipendium — under många år uppgående till 100 kronor — har beviljats också av Oskar I, Karl XV, Oskar II och Gustaf V, men har därefter uteblivit.

"Riddarhuset", ursprungligen kronobränneri. Från 1835 förvandlades byggnaden till det för äldre örebroare välbekanta "husarstallet", ett kombinerat stall och — i vindsvåningen — logement för Livregementets husarer. Revs 1912. Till vänster därom ser man södra gaveln av Westmanska snusfabriken. (Bilden ur "Örebro som det var förr")

Den tomt som skolan 1810 fick övertaga sägs i ovannämnda aktstycke vara belägen vid *Riddaregatan*, och därmed avsågs den gata som numera heter Olaigatan och något tidigare Norra Smedjebacksgatan. Gatan fick sitt dåvarande, förmodligen rätt kortlivade namn enär det på gatans södra sida belägna Kronomagasinets (senare känt som Husarstallet, rivet 1912) under riksdagarna 1810 och 1812 användes som Riddarhus. I Örebro Tidning kunde man den 21 juli 1810 läsa: ”Till Riddarhus är Kronomagasinets utsedt, hvilket rymliga stenhuss blifvit inredt med all den omsorg som tiden möjligtvis kunnat medgifva”.¹ — Torget intill denna tomt, nuvarande Järntorget, som förut hette Silltorget, fick nu det ståtliga namnet Riddartorget eller Riddarhusorget. — |

Skolans läge motsvarar hörnet av nuvarande Olaigatan och Storgatan, alltså där Centralpalatset nu är beläget. Den byggnad som nu skulle bli skolhus var ett litet trähus, redan vid denna tid tämligen gammalt. På en minnestavla på Centralpalatsets vägg finns en reliefbild av det gamla huset och en text varav framgår att detta äldre hus uppfördes ”omkring 1700-talets mitt och ägdes av Regale Bränneridirektionen” till 1788 och därefter till 1810 av Kongl. Magasinsdirektionen. Vidare kan man läsa att Schola Carolina verkade där 1812—32, att byggnaden 1856—74 inrymde telegrafstationen och att den ”nedrevs 1912—13 att lämna rum för Storgatan och Centralpalatset”.

Av en här publicerad bild, troligen från 1913, ser man att det lilla hörnhuset, en gång skolhus, låg kvar till och med då Centralpalatset var helt färdigbyggt. En unik bild! Gammalt och nytt, litet och stort — vilka kontraster som möts! Det var tydligen endast breddningen av Storgatan som nödvändiggjorde rivning av det lilla gula trähuset, vilket under sina sista decennier kallades ”gamla telegrafhuset”.

Men låt oss nu återvända till 1810, då Örebro skola ”förärats hus och tomt”, och till år 1811 då skolan fick sitt karolinska namn. Skolans historieskrivare K. F. Karlson anger 1812 som den karolinska tidens begynnelseår och att det var samma år skolan flyttade till den nya lokalen — sistnämnda uppgift finns också på den nyss omtalade minnestavlan.

Men 1811 synes vara det rätta årtalet i båda dessa hänseenden. Att skolan erhöll sitt namn 1811 är ju fastslaget, och det är all anledning tro att skolan redan samma år också tog sina nya lokaler i besittning — den var ju faktiskt hemlös. Att man så tidigt som 1810 flyttade in i det nyförvärvade skolhuset är däremot mindre troligt. Det var ju så sent på året som den 12

1 Ursprungligen byggt såsom kronobränneri; se härom i Bagges örebrobeskrivning, 1785.

Det nyuppförda Centralpalatset med en återstod av den gamla bebyggelsen, f.d. skolhuset, i hörnet Storgatan-Olaigatan. Foto omkr. 1913. Ur B. Waldén, Örebro genom tiderna, 1945.

oktober beslutet om skolans övertagande av huset vid Riddaregatan fattades. Av skolans katalog för *vårterminen 1811* (här avbildad) ser man för övrigt att namnet *Schola Carolina* utan dröjsmål användes och trycktes.

Skolans nyförvärvade tomt var ganska stor, sträckte sig troligen ända till nuvarande Slottsgatan. Hörnhuset var i två våningar och hade dittills mest använts som bostadshus. På nedre botten fanns "Förstufvan, stora salen, förmaket, sängkammaren och kontoret, afdelat i tvenne rum", står det i ett dokument rörande tillträdessyn 1810. Detta var den del av huset som från början skulle komma att disponeras av skolan. I övre våningen,

som hade åtta rum, bodde hyresgäster. På tomten fanns också bl.a. följande särskilda hus: en tvårumsbyggnad, visthusbod, brygghus, redskapsbod, kålbod, stall, vagnshus och två fähus. Till tomten hörande kålgård och ladugårdsjord utarrenderades inom kort, och 1819 uthyrdes den nämnda tvårumsbyggnaden på sex år med villkor att kontraktet skulle upphöra att gälla "om nödvändigheten skulle fordra ett nytt skolhus" uppförande". Redan 1819 förutsåg man sålunda att det gamla trähuset inte länge skulle räcka eller inte länge stå vid lag. –

Vid Storgatan, intill skolhuset, låg en byggnad som 1822 inköptes till att nyttjas som rektorsgård. Det var ett rätt oansenligt trähus, men tomten var desto större och sträckte sig genom hela kvarteret (som numera bär namnet Skolgården). "Det hela verkade lika mycket lant- som stadsgård", säger Rutger Sernander i en initierad skildring. 1876 flyttade Sernander och hans föräldrar in i denna gård, som då hade upphört att vara bostad för skolans rektor.

Uppgifter om hur det nya skolhuset blev inrett för skolbruk, vilka ändringar i fråga om rumsindelning som möjligen gjordes etc., saknas i tillgänglig litteratur. Att där fanns en "bönsal" har dock en av K. F. Karlson citerad minnesgod lärjunge från den här tiden berört (han var elev i skolan 1826-31). "Skolans arkiv var inrymt i en liten afplankning af bönsalen", berättar han. "Genom ett halffönster åt gården i det karolinska trähuset brukade vi kika in på det hemlighetsfulla skåpet därinne".

Skolans ordinarie rektor G. R. Höijer var 1811 alltjämt tjänstledig och hans tjänst uppehölls av Sven Chr. Klingberg till 1813 och följande tre år av Gustaf Adolf Hallman. Båda övergick — såsom brukligt var vid denna tid — till den prästerliga banan.

1816 blev *Per Ekenvall* vikarierande och 1821, efter Höijers frånfälle, ordinarie rektor. Med Ekenvall synes Schola Carolina ha fått en mycket dugande rektor. Han var närking, född 1776 i Ekeby (varifrån namnet är taget). Han blev student i Åbo, där han också bedrev akademiska studier och blev docent i fysik. Han återvände till Sverige 1810 och blev först kollega i Örebro skola och efter några år, som sagt, rektor. Skolan tillvann sig under Ekenvalls ledning ett så gott anseende att allt flera ynglingar sökte sig dit. Lärjungeantalet mer än fördubblades från 1816 till 1829 och nådde en bit över 200. Att skolan nu hade gott rykte framgår också därav att man vid stiftets enda gymnasium, i Strängnäs, ansåg att bland de skolor som dit sände sina avgående alumner skolan i Örebro var den främsta.

En framgång för skolans ledning var också att skolan, som alltjämt var en trivialskola ("lägre" lärdomsskola), 1822 upphöjdes till "Högre lär-

Det stod snart klart att det anspråkslösa trähuset inte skulle räcka till för den snabbt växande skolan. Rektor Ekenvall började därför samla medel till en nybyggnad, och han lyckades genom stor sparsamhet med skolans utgifter lägga grunden till en byggnadskassa. Att hålla utgifterna nere var möjligt exempelvis därigenom att lärjungarna själva städade klassrummen, att de höll med ved och eldade i tur och ordning och att var och en bestod sitt eget ljus.

Per Ekenvall var nitisk både som lärare och styresman, det har bl.a. hans efterträdare O. J. Gumaelius betygat. Starkt stöd i sitt arbete för skolan hade han under hela sin rektorstid av den förut omnämnde Per Thyselius. Han hade varit docent i litteraturhistoria i Uppsala (fick professors titel), övergick till prästyrket, blev teol. d:r, kyrkoherde i Örebro och var inspektor för skolan där från 1805 samt eforus från 1828, då han efterträdde Tingstadius som biskop i Strängnäs. — ”Vi önske oss d:r Thyselius i Örebro till biskop,” skrev sörmlänningen och professorn Adolf Törneros i ett brev till en god vän 1827. Han hade just konstaterat att såväl den gamle Tingstadius (”vår hederlige gubbe”, på sista tiden ”alldeles onyttig för sitt kall”) som den lika ålderstigne domprosten nyligen gått bort. Med Thyselius som biskop kan man, menar Törneros, ”hoppas på en regeneration av stiftet och *läroverken*” när nu ”de murkna perlarna i konsistorium stjälpit omkull”, Det av mig kursiverade ordet ”läroverken” är, nämnt i detta sammanhang, bortsett från den respektlösa tonen en erinran om det förhållandet att de olika stiftens högre och lägre läroanstalter vid denna tid sorterade under domkapitlen — det var före skolöverstyrelsens inrättande — och att biskoparna hade ett högst betydligt inflytande på skolärendena. Biskoparna ägnade ofta väl så mycket tid åt skolfrågor som åt de kyrkliga angelägenheterna (H. S. Nyberg i minnesteckning över J. A. Tingstadius). Det är därför av intresse att veta något om den som var skolans eforus, stiftets biskop, om man vill försöka få en bild av en skola under denna för länge sedan flydda tid. Kanske bör här inskjutas att eforus förordnade en inspektor som sin ställföreträdare i skolor icke belägna i stiftsstaden.

Om de två här aktuella biskoparna Tingstadius och Thyselius kan sägas att båda gjorde viktiga insatser för Örebro skola. Men Thyselius var den som redan i egenskap av inspektor under många år hade tillfälle att uträtta mygket för skolan, inte minst på så sätt att han påverkade eforus Tingstadius. Denne som var en redan berömd orientalist, ordinarie professor i

Uppsala och ledamot av Svenska akademien då han 1805 vid 55 års ålder utnämndes till biskop, ägnade sig även i fortsättningen ofta åt vetenskapligt arbete och uppdrag av skilda slag vid sidan av sin egentliga verksamhet. Men han visade ”undfallenhet för talande skäl”, och då han dessutom utnyttjade sina förbindelser på högre ort kunde han, såsom framgått av några här anförda exempel, uträtta en hel del för skolan i Örebro. — I tidningsreferat av H. S. Nybergs tal över Tingstadius i Svenska akademien 1951 står det att T. var ”initiativtagare till Karolinska läroverket i Örebro”, men det var ju att ta i!

Efter denna utflykt till den biskopliga världen återvänder vi till rektor Ekenvall. Han hade tillfredsställelsen att under sin rektorstid vara med om att lägga grundstenen till det nya karolinska lärohuset. Det skedde den 3 september 1829 under högtidliga former i närvaro av bl.a. landshövding Nils Gyldenstolpe. I en uthuggen sten inlades två exemplar av alla under året slagna silvermynt (bör ha stigit i värde åtskilligt!). Ovanpå lades en kopparplåt med en inskrift som berättade vilka som var rektor, biskop etc.

Det var inte på skolans dåvarande tomt det nya skolhuset skulle byggas utan, som bekant, längre österut, alltjämt dock vid Olaigatan men invid Svartån. På en stadskarta från 1784, bifogad Bagges Beskrifning om upstaden Örebro, kallas detta område ”Slottsvaktkarlars täppor”. En karta upprättad 1830 visar att i det kvarter där skolan nu ligger fanns ”Slottsstallgården” — och ”Stallet” är ju mycket riktigt den äldsta byggnaden på skoltomten, den enda som är kvar från tiden före 1829.

Samma år som skolbygget påbörjades lämnade Per Ekenvall sin tjänst som rektor — i förtid på grund av nedsatt syn — och hedrades vid avgången med professors namn. Han blev därefter kyrkoherde i Ekeby och Gällersta och avled 1834.

Under Ekenvalls efterträdares, Otto Joel Gumaelius tid fullbordades skolbygget. 1832 kunde skolan flytta över till ”den ståtliga byggnad, vars stilrena empirefasad fram till ombyggnaden i slutet av 1800-talet utgjorde ett av stadsbildens vackraste inslag” (Bertil Waldén). — Över den nya skolans ingångsport fanns ursprungligen två inskrifter, båda med gyllene bokstäver och båda på latin. AEDES SCHOLAE CAROLINAE lydde den ena och LIBERALITATE REGIA ET PUBLICO SUMTU EXTRA MDCCCXXXII den andra. Den första texten, som snart tycks ha bytts ut mot den svenska texten *Carol. Lärohuset*, har en ung student på genomresa i Örebro 1835 sett och antecknat: G. O. Hyltén-Cavallius, den sedermera välkände folklivsforskaren. Den senare inskriften, som antecknats av V. E. Öman, finns nu på en minnestavla mitt emot ingången till skolans

aula och berättar att frikostiga bidrag till bygget lämnades av konungen och av offentliga medel.

— ✨ —

Dessa anteckningar om Karolinska skolan under åren 1811 — 1832 må nu avslutas. Mycket därutöver vore självklart värt att belysa. Här har exempelvis icke några lärare blivit nämnda, endast rektorer och andra i skolans ledning. Och ingen av alla skolpojkar under de här åren har fått träda fram. I skolkatalogerna — på Kungl. Biblioteket har jag bläddrat i dem —

FÖRTECKNING
PÅ
STUDERANDE UNGDOMEN
VID
SCHOLA CAROLINA
I
ÖREBRO
UNDER VARANDE
VICE RECTOR
MAGISTER
SVEN CHR. KLINGBERG.

Vår - Terminen

År 1811.

ÖREBRO,

Tryckt hos *Nils Magnus Lindh*, 1811.

möter man dem alla, med namn, födelseår och uppgift om faderns yrke. Många vore förvisso värda en minnesteckning.

En enda yngling i den långa raden lärjungar vill jag här låta skymta fram — inte därför att han är märkvärdigare än alla andra, men därför att vi har tillgång till en liten minnesbild. 1825 finner vi i första klassen av lärdomsskolan Bernhard Elis Malmström, född 1816, fadern "Oeconomie-Directeur". Om denne pojke, som var elev i Karolinska skolan 1825—1830, har en samtida, biskop A. T. Strömberg, berättat att han redan i tredje klassen "väckte både lärares och kamraters häpnande beundran första gången han reste sig ibland dem och med sin välljudande stämma och med överlägsen

FÖRTECKNING

PÅ

STUDERANDE UNGDOMEN

VID

KONGL. CAROLINSKA

HÖGRE LÅRDOMS-

Och

APOLOGIST-SCHOLORNA

I

ÖREBRO

Vår-Terminen

År 1822.

ÖREBRO,

Tryckt hos *Nils Magnus Lindh*, 1822.

säkerhet skanderade det förelagda stycket ur Virgili Aeneis”. Det är en blivande skald, professor och ledamot av Svenska akademien som här får åhörarna att ”ana en blivande mästare”. — Så får vi, sena tiders läsare, en liten inblick i vad som en gång, en lycklig stund, kunde inträffa i det gamla skolhuset vid Riddaregatan i Örebro.

Använd litteratur:

Kataloger för Örebro skola 1765-1832.

Örebro Tidning 1809-1812. E. Aurell, Örebro skolas byggnader. Örebro-Karolinaren 1939.

J. F. Bagge, Beskrifning om upstaden Örebro, 1785.

O. Hyltén-Cavallius, En student upptäcker sitt land 1835. Utg. 1942.

K. F. Karlson, Blad ur Örebro skolas historia 1—5, 1871-1900.

H. S. Nyberg, Johan Adam Tingstadius, 1953.

G. Paulsson, Svensk stad, 1950.

R. Sernander, Parker och trädgårdar i det gamla Närke. 1933.

Adolf Törneros' brev 1827-1838. Utg. av J. Landquist, 1925.

B. Waldén, Örebro genom tiderna, 1945.

V. E. Oman, Från min ungdomstid, 1889.

Örebro som det var förr, 1963.

Handlingar rörande prestmötet i Strengnäs 1866, utg. 1867. Innehåller Minnesteckningar av A. T. Strömberg.

Ur en karolinares dagbok för 100 år sedan

Av Åke Davidsson

Höstterminen 1880 inskrevs i "Sjette nedre klassens" latinavdelning i Karolinska läroverket en 15-årig yngling vid namn Markus Hulth. Han kom från Skövde, där han tillbragt fem år i stadens "Lägre allmänna läroverk". Där kunde man dock inte avlägga mogenhetsexamen, varför de gossar som ville fortsätta sina studier måste söka sig till en högre skola, vanligtvis i Skara eller Örebro. Hulth (1865—1928) var född i Skövde, där fadern var handlande, senare vaktmästare och extra rådman. Efter sin "maturitetsexamen" i Örebro 1884 for Hulth till Uppsala, där han efter studier i botanik, zoologi, geologi och paleontologi särskilt kom att ägna sig åt fossil botanik. Han disputerade år 1899 på en avhandling om kalktuffer i Västergötland. Redan 1891 hade han dock inträtt i Uppsala universitetsbiblioteks tjänst och var vid sin bortgång överbibliotekarie. Han var också en framstående Linnéforskare.

Under vårterminen och sommaren 1882, sålunda när han gick i "sjette öfre", förde Hulth en liten dagbok, som för ett tiotal år sedan överlämnades till universitetsbiblioteket av en av hans söner, f.d. förste bibliotekarien Carl Hulth. Dagboken börjar nyårsdagen med bl.a. en anteckning om att vädret var "mulet, blåsigt o. slaskigt" och slutar den 6 september. Sedan han skrivit in en översättning till latin ("Serena, felix, emicans") av J.O. Wallins psalm nr 484 ("Så skön går morgonstjärnan fram") har han tydligen gett upp tanken på att föra dagbok: "Okt. o. Nov. 1882. Jag har nu på nära 2 månader ej fört dagbok".

Under den tid Hulth för dagbok gör han det mycket noggrant. För varje dag antecknar han uppgifter om väderleken, han lämnar då och då upplysningar om skolan och noterar också ibland vad som hänt i Örebro eller i hemstaden Skövde. Det största utrymmet upptas dock av vad som händer på fritiden, dels i de båda skolföreningarna Brage och Hedera, dels under de många botaniska strövtåg han gör ensam eller tillsammans med kamrater i framför allt Örebrotrakten. Myrö, Hjälmsberg och Reträtten är några lokaler som de unga botanisterna ofta frekventerar. Fynden noteras ordentligt i dagboken, alltid med sina latinska benämningar. Hulth och hans kamrater hade ju också en inspirerande lärare i naturalhistoria nämligen den framstående botanisten lektor Carl Hartman.

Låt oss först se på några notiser om skolan och skolarbetet. Efter bl.a. en ingående redogörelse för ett mordfall i trakten av Stenstorp antecknar

Hulth att terminsuppropet ägde rum den 18 januari. Fyra dagar senare nämner han att rektor L.J. Phragmén uppläst skollagen för eleverna och därefter meddelar Hulth klassordningen för terminen. Det var ju så på den tiden att lärjungarna placerades i ordning efter betyg — i varje fall i katalogen. Hulth intog nu det fjärde rummet bland de 27 eleverna i klassen (terminen innan hade han stått på nionde plats). Främst stod Efraim Liljeqvist, senare känd filosofiprofessor i Lund. Detta var för övrigt sista gången som denna uppställning användes för de högre klasserna. Härom skriver Hulth i sin sista dagboksanteckning: ”Torsdagen 7 sept. var en minnesvärd dag i vårt läroverks annaler, enär nu den gamla skugggrädda delen af lärarekorpserna måste vika för den frisinna. Längre hade man väl försökt att få lärjungarna i de öfversta klasserna placerade efter bokstafsordning, men först nu hade det gått igenom. Från o. med denna dag infördes den nya ordningen. Vidare tillsades att man på militäriskt vis skulle helta på lärarna”. Nyordningen gällde sjätte och sjunde klasserna och den ägde bestånd till höstterminen 1901, då man började med alfabetisk uppställning också av de lägre klasserna i katalogen. Här kan också inom parentes nämnas att beteckningen ring för de högre klasserna infördes så småningom med början höstterminen 1906.

Hulth tillhörde under sin skoltid i Örebro latinavdelningen och läste dessutom grekiska, vilket är värt att notera med tanke på hans naturvetenskapliga intressen och senare studier i Uppsala. Så var för övrigt också fallet med hans exkursionskamrat i Örebro Rutger Sernander, som bekant senare en legendarisk professor i växtbiologi i Uppsala. Grekiska, tyska, franska och naturalhistoria synes ha varit Hulths bästa ämnen (litet a i samtliga våren 1882). Möjligen var han mindre intresserad av matematik (eller rättare sagt geometri) ty i februari skriver han i dagboken in ”Ett äreminne öfver Euclides”:

*Af kärlek galen blef Euclid;
ty stackars karl han erhöill korgen.
Han ledsen blef, han tänkte vid
sig sjelf, anfäktad utaf sorgen:
jag skall försöka mäta opp
den trolöshet från tå till topp,
som fins i qvinnohjertat.*

*Han skref och ritade och skref,
han klåttra', räkna', pränta'. |
Det sist en väldig lunta blef,
det var hans "Elementa".
Och se'n det varit och skall bli
ett riktigt djefla bryderi
för alla stackars pojkar.*

Signaturen under detta skaldestycke, J.A.L-d, följer klasskamraten Adolf Liljeblad, senare domkyrkokomminister i Strängnäs.

I slutet på maj började examina. Under den 25 maj har Hulth antecknat: "Examen i botanik mellan 12—2. Utom 6 öfre latin deltog i denna äfven en qvinlig lärjunge, fröken Folkeson. Hartman examinerade. Rektorn och Sädbom hörde på". Maria Folkeson var från Stora Mellösa. Hon blev senare en känd praktiserande läkare i huvudstaden. En vecka senare var det bl.a. uppvisning i övningsämnen sång, gymnastik, fäktning och exercis. Den 3 juni togs de sista examensämnena i 6:2 och samma dag försiggick den högtidliga terminsavslutningen, som Hulth ger ett utförligt referat av Eforus biskop A.T. Strömberg höll "ett längre tal om bildningen nu för tiden, tadlade mångläseriet, förordade latinets och christendomens studium, såsom grundvalen för sann bildning".

I föreningen Hedera var Hulth en flitig och intresserad medlem. Han noterade alltid vad som förekommit vid dessa sammanträden. Från den 19 Januari 1882 berättar dagboken: "Bland annat beslöts att ett penningskrin skulle anskaffas åt skattmästaren; att Djurvänner äfven detta år skulle tagas; att man äfven skulle prenumerera på Botaniska notiser; att en insektsamling skulle anskaffas, till hvars skötande Gustafsson utsågs; att man denna termin i ordning skulle genomgå foglarne; att till nästa sammanträde en diskussion om "Bästa anordnandet af småfogelskyddet" skulle upptagas; samt att brevexling skulle inledas med andra botaniska föreningar o.s.v." I februari höll Hulth själv föredrag om "foglarnes indelning" och från marssammanträdet noterar han följande: "Föredrag höllos af Sjöstedt om vattnet, af Sernander om 'Foglarne i urverlden'..." Här får man också veta att föreningen då hade 27 medlemmar.

Hedera anordnade även exkursioner emellanåt. För den 21 maj antecknar Hulth: "Hedera var i dag åter ute nemligen vid Myrö i Ringkarleby socken. Mycket intressant hittades. Vid sjöstranden på nämnda egendoms egor höll Hedera sitt sista ordinarie sammanträde för terminen. Bäck-

ström uppläste en af honom författad lefnadsteckning öfver Linné, Ahlström en afhandling om 'Papperet'. Möller uppläste af honom diktade verser". Ur Wilhelm Möllers dikt "Vårackord" må här en av de elva stroferna citeras:

*Så vi samlats i dag att röfva
i de parker, der fram vi ströfva
mellan björkar och al och fur.
Carex, Luzula, björk och granar
stå i blomning, hvar blicken spanar.
Gula vifvor och hvita sippor,
gråa lafvar på kala klippor,
allt får rum i portörens bur.*

Markus Hulth var också medlem av Brageförbundet och synes ha deltagit flitigt också här. Terminens första sammanträde hölls den 28 januari: "Föreningens angelägenheter upptogo till största delen tiden. Bland annat upplästes ett bref från föreningen Heimdal i Aarhus, en förening med hvilken Brage brevexlar. Fallenius höll föredrag om Peloponnesiska kriget. Möller uppläste en liten afhandling om Pulex irritans. Sundin en nått bit om Löjtnant Ottokar von Åsnehufvud; mycket treflig, och till sist undfägnade oss Liljeqvist med musik."

Ett sammanträde den 4 mars har Hulth ägnat stort utrymme i dagboken: "Som vanligt deklamerades; denna gång af Öman och Öhrvall, den senare framsade Gubben och en visa af Stagnelius. Bifrost, förbundets tidning upplästes; hvaribland förekommo en sång om 'Lindarne vid Hardemo' af Geirod, Våren ditt namn o.s.v. Fredelius höll ett mundtligt föredrag om: Satir och smädeskrift. Dessa två, sade han, ega ganska stor likhet, men tillika väsendtlig åtskilnad; satiren gäller flera personer af samma slag, då deremot smädeskriften vänder sig mot en enskild person. Han (Fredelius) hade valt detta ämne, på grund af en uppsats i tidningen Rimfrost, der en insändare på det mest hänsynslösa sätt vändt sig emot åtskilliga af föreningens ledamöter. Man kunde ej kalla detta satir, ty denna art af skriftställer kan aldrig tillåtas att vändas emot en persons skapnad eller originella egenskaper. Satiren kunde visserligen ur flera synpunkter vara mindre god, men den kan också verka mycket godt. Flera stora mästare ha funnits i satir. Men att det kunde hända, att det gick öfver till smädeskrift derpå hade man många exempel. Blott för att nämna Kellgren och Leo-

pold, hvilken senere, når någon ej var i hans smak, utöste en mängd otidigheter och elaka tillmälen på denne. Den store skalden och presten Tegnér hade i sin Hammarspik gjort sig skylldig till ett dylikt. Till slut ville han råda hvar och en att ej säga några plumpa quickheter utan afhålla sig derifrån så mycket som möjligt. Med anledning af detta uppstod sedermera en liflig disputation om skilnaden mellan satir och smädeskrift”.

Även vid ett sammanträde under senare hälften av april blev det enligt dagboken en livlig diskussion. ”Den litterära verksamheten började sedan, då ”Till den ålderstigne’ af Runeberg framsades af Gustafsson, derpå hölls föredrag av Nyrén om ’Riddarväsendet under medeltiden’, ett ämne som hade utgjort en af de inlemnade täflingskrifternas. Med anledning af att Nyrén i föredraget sagt, att qvinnans ställning blef förbättrad, undrade Möller, om äfven den lägre qvinnan kommit till en bättre ställning i och genom riddarväsendet; för sin del trodde han, att det blott var den högt uppsatta qvinnan som kom i åtnjutande af de nya förmånerna, medan den ringare qvinnan ännu ansågs och behandlades som ’ett halft djur’. Härpå genmälte Fredelius att det blott var qvinnans yttre ställning som blef bättre, ej hennes förhållande inom familjen. Dermed instämde Möller och beklagade derjemte att historieskrifvarne till dato blott skrifvit konungarnes historia, berättelser om krigen o.s.v men ej brytt sig om att beskrifva den sfer, som rör sig bland folket.” Efter deklamation ”sjöng quintetten 2 bitar”, heter det i dagboken. ”Denna lilla sångförening består af Dahlander, Öhrvall, Nyrén, Tidesström och Hoffman”. När det av allt att döma livliga sammanträdet led mot sitt slut och ordföranden frågade ”om det var någon som hade något att säga så svarades med ett bölande af en ko som just leddes förbi”.

Månaden innan hade Brage haft en annan sammankomst, som av Hulth omtalas i dagboken på följande sätt: ”Först deklamerade Öman De ädla af Tegnér, hvilket klandrades för sina många staccato och skarpa ’r’ men berömdes för de vackra a-ljuden... Tidningen upplästes derefter, med många pikanta bitar och Sernander höll föredrag om jordklotets daning”.

Höjdpunkten på Brageförbundets verksamhet har ju alltid varit den stora soarén på föreningens högtidsdag på våren. År 1882 hölls denna den 3 april med sång och musik, uppläsning ur tidningen Rimfrost och deklamation samt ett par mindre föredrag. Enligt Hulth var soarén ”i allmänhet ganska lyckad och några gånger belöntes åtskilliga stycken med applåder”. För de unga medlemmarna själva kanske dock den följande prisutdelningen utgjorde dagens höjdpunkt. För att bl.a. visa vari de

utdelade priserna bestod kan följande utdrag ur dagboken göras: ""Prisutdelningen, som började vid 10-tiden, utföll sålunda. A) För uppsatser i obunden form. 1 priset: Fehrs Evighetsblommor tilldelades Josef Falk i 7,2 Lat. för 'Endast en hägring'. 2 priset: Gödeckes Edda tilldelades Joh. Persson i 7,2 Latin för 'Den fornordiske barden'. Extrapris Anna Maria Lenngrens Dikter tilldelades Magnus Dahlander i 7,1 Real. för 'Anna Maria Lenngren'. B) För uppsatser i bunden form. 1) Lidners saml. skrifter tilldelades W. Möller i 7,1 Lat. för 'Sångarflickan'. 2) Wirséns dikter tilldelades Bernh. Fredelius i 7,2 Latin för 'Vreta klosterrof'. 'Extrapris' Snoilskys dikter tilldelades Johan Liljehöök i 7,2 Latin för 'Den gamles sång'." Några av de belönade litterära alstren framfördes vid soarén. Prisdömnarna utgjordes vid detta tillfälle av lektorerna K.H. Jacobsson, K.F. Karlson och A. Bellinder samt fil.dr V.E. Öman.

Av det övriga innehållet i Markus Hulths dagbok kan bl.a. anföras en notis om vad han förvärvade på en bokauktion i februari: "Jag köpte Novum Testamentum, Pindari carmina, Plautus, Curtius Rufus, Horatius, Handledning vid preparering at växter allt för sammanlagdt 75 öre".

En anteckning om en gymnastikuppvisning ett par månader senare hör kanske inte samman med skolan. Hulth anger inte om det är frågan om en allmän gymnastikförening i Örebro eller om gymnasterna i fråga är skolans elever: "Uppvisningen af härvarande gymnastikförening. Allt gick nog bra, det är icke fråga om; men det syntes dock, hurusom gumman 'anus' hos några tricothjeltar hade mått för godt på den öfriga corporis bekostnad. Spjutkastningen var nog fin, och spjuten kastades med en sjudjefla fart, men se, de träffade sällan eller aldrig taflan, utan de foro än uteder golfvet eller uppå taket, der just ingen prick var uppritad".

Hulths anteckningar från ferierna har måst lämnas därhän i detta sammanhang. Nämnas bör bara att de upptar en del notiser av botaniskt intresse från Västergötland.

Ytterligare citat ur Markus Hulths lilla dagbok vore säkert av intresse men det anförda må vara nog. Förhoppningsvis har utdragen för läsaren kunnat berätta något litet om en sjuttonårig läroverksynglings dagliga liv för hundra år sedan och även gett en uppfattning om hans fritidsintressen och om vad som hände i två av Karolinska läroverkets elevföreningar på den tiden.

Schola Carolina

Av Jan Mårtenson

Ur en kommande bok med (den troliga) titeln "Utsikt från min trappa", en liten kulturhistorisk resa i Närke. Illustration: Gunnar Brusewitz. Förlag: Askild & Kärnekull.

Om Johan Kristian Homan² och andra pojkar på gårdarna runt om ville fortsätta skolan, gå vidare och ta studenten, så var Karolinska Läroverket, Karro, inne i Örebro huvudalternativet. Som regel bodde de inackorderade hos släktingar eller någon "tant". I takt med utvecklingen blev det sedan vanligare att pendla, att ta tidiga morgontåg eller bussar från Hallsberg, Kumla, Fjugesta och andra centra. Men målet var detsamma för alla vare sig de kom från bergslag eller slätt, från skogarna eller lövdungarnas landskap: Karolinska läroverket i Örebro. Den lejongula fasaden i senempir som ligger vid slottet och, om den reste sig på tå, kunde spegla sig i Svartåns loja, humusbruna vatten på vägen mot Hjälmarens renblåsta vidder.

Redan på trettonhundratalet fanns en skola i Örebro, i det kloster som vid olika tidpunkter kallades "Vårfru", "St Olofs" och "Karmeliterklostret". Den förste läraren som nämns i bevarade handlingar är Johannes de Kiil, Scolasticus i Örebro, som deltog i det andliga ståndets protester mot den allmänna landslagen 1347.

Efter reformationen inrättade Gustav Vasa en "Cathedralschola" i Örebro, "att Nerikes ungdom måtte handledas i den tidens brukelige första lärdomsgrunder samt i synnerhet den från Påfwiske willosatser nyligen renade salighetsläran". Och till eleverna kom att räknas både Olaus Petri, Wivallius och Hjalmar Bergman.

Det gamla skolhuset finns fortfarande kvar vid nordvästra hörnet av Nicolaikyrkan. Ursprungligen var det ett gilleshus. "Skolan var i Påfvens tid Gildeshus i staden. Gillesbröderen kommo thit och sig gjorde glade." Gillenas ändamål var att understödja medlemmarna i olika avseenden men, som någon säger, "deras förnämsta göromål på sammankomsterna var ett omåtteligt supande, dans och spel, hvarunder slagsmål, otuktigt tal och liderliga visor bland syskon av bägge könen gjorde mycken förargelse."

Eleverna indelades i fyra grupper efter kunskap och utveckling där den

2 Homan, antikvitetshandlare, är huvudperson i deckarförf. Mårtensons böcker. Han anges vara närking

lägsta bestod av ”barn och smådrängar” som började med ABC-boken. I den översta gruppen hamnade de som ”skickeligast och lärdest äro”.

Lektionstiderna hade inte attraherat många elever idag. Man började fem på morgonen och slutade fem. Tolv timmars skoldag, med raster. Och disciplinen var sträng. Förutom aga och vanlig ”stut” förekom till och med böter och fängelse.

Förhållandena var besvärliga, både ekonomiskt och på annat sätt, inte minst för lärarna. Om en antecknas att han omkom i en snödriva på väg till skolan vintern 1718 och i skolkatalogen finns ofta anteckningar vid elevernas namn som ”veteranus miles” från trettioåriga kriget, d.v.s. pappan var krigsinvalid, eller krigsfånge i Ryssland ”captivus in Muscovia”, liksom att pojken mamma är en fattig änka efter en soldat.

En märkesman bland rektorerna var Jacob Boose Rudbeckius som kom till skolan 1615. Han samlade in pengar för att restaurera det förfallna skolhuset och till lärarnas underhåll, han drev upp undervisningen till en nivå som gjorde att skolan drog till sig elever långt utanför det naturliga upptagningsområdet. När han flyttade till större uppgifter i Strängnäs lämnade han skolan i ”en ordning och ett skick som gör honom största heder”. Senare rektorer hade svårare att hävda sig. Medel som anslagits till skolan användes istället för att köpa en orgel och skolgården användes av en tysk orgelbyggare. Ingen bättring kom till stånd trots att rektor Buddeus grundligt avbasade både borgmästare och råd från predikstolen.

Elevantalet varierade men låg genomsnittligt på omkring 100 och standarden steg vilket gjorde att ”åtskillige ståndspersoner, såväl i städerna som i landsorten deromkring, upphört med private informatorers hållande och satt sina barn i scholan.” Man rekryterade som lärare ”unge, friske och muntre män, som äga både styrka och skicklighet att rätt handleda ungdomen”. Det där med styrka kanske inte var det minst nödvändiga. Och att vara ung och frisk var också väsentligt eftersom man inte hade någon egentlig lön utöver vad eleverna frivilligt betalade. Vid sidan av den dryga skoldagen fick lärarna skaffa sig inkomster på annat håll. Bara rektorn hade en fast lön på 78 tunnor spannmål. Genom ett beslut av drottning Kristina 1649 fick alla rektorer vid rikets trivialsolor 150 tunnor spannmål, conrektorerna 100 och lärare 50 tunnor per år. Men den staten knappades snart in igen.

Men skolan var inte bara hårt och mödosamt arbete, det fanns festligare inslag i vardagen också. Pingsten 1616 till exempel. Då fick man lov från skolan klockan fem om morgonen den 16 maj för att plocka blommor till ”spiror och kransar”. Spirorna skulle pryda kyrkan och med kransarna

behängdes förmögna borgares söner. Djäknarna delade upp sig i åtta grupper som drog ut från den lilla staden i olika riktningar. Två dagar senare tågade man i procession in genom gatorna igen med spiror och kransar och sjöng ”O Gud wij lofwe tig”. Sjungande gick man genom staden till kyrkan där bänkarna pryddes med spiror och de behängda borgarbarnen fördes hem till föräldrarnas hus efter sång i kyrkan. Föräldrarna förväntades visa sin tack-samhet i olika former för den heder deras barn bestått.

Två veckor senare uppfördes två Comedier under bar himmel på kyrkogården. Sedan följde convivium eller gästabud då man kalasade på de gåvor som de goda borgarna givit två veckor tidigare. Öl, lammkött, spickeskinkor och mycket annat.

Traditionen att gå runt och sjunga luciasånger förbjöds av magistraten 1777. De morgonsura gubbarna ville förmodligen ostört slumra i fållbänkarna och inte störas av klara gosstämmor. Eller var de inte alltid så klara? I kungörelsen står att ”i flera tider tillbaka hafwer den förargeliga osed ju längre ju mera sig inritat, at en hop gåssar sällat sig tillsammans, för att wissa tider af året, såsom Lucia, Annandag Jul och Nyårsmornarne, gå omkring med sång på gatorne och utanför husen, jemvel ock med oskickeliga upptåg av stjärnan och den så kallade juhlebocken, och medan detta oanständiga wäsende ej allenast medförer Guds Heliga Ords och Namns missbrukande, ithy att åtskilliga eljest anderika psalmer och werser då på ett lättsinnigt sätt sjungas utan ock mången uti sin sömn och nattro hastigt uppväckes, särskilt sjuka och svaga menniskor...”

Jag nämnde Olaus Petri bland eleverna. Han var son till en smed vid gevärsfaktoriet som låg nära Karolinska läroverkets nuvarande byggnader. Mitt för skolan finns också en obelisk rest till minnet av bröderna Olaus och Laurentius Petri, ärkebiskopen, som tillsammans med Gustav Vasa bidrog till att forma Sverige.

En annan, fast inte lika vällyckad elev, Lars Wivallius med namnet latiniserat från Vival-la by utanför Örebro. Han var äventyrare, skald och införde alexandrinen i svensk diktning. Hans upplevelser i trettioåriga krigets turbulenta århundrade hade aktningvärda dimensioner, även för dåtida förhållanden där trasgranna vagabonders skälmstreck i storpolitikens och drabbningarnas bakvatten var vardagsmat. Han slogs med holländarna mot spanjorerna, satt fången både hos Tilly och Wallenstein, hamnade på åtskilliga av kontinentens gäldstugor och var alltid på språng med ödet, fogden och rättvisan hack i häl.

Ofta tog han sig fram under namnet Erik Gyllenstierna, gifte sig med

dottern till en svensk-dansk adelsman i Skåne, avslöjades, jagades och dömdes två gånger till döden men hamnade till slut i fängelsehållorna på Kajaneborgs fästning i Finland där han satt fem år till sin frigivning 1641. De följande åren levde han som brännvinsadvokat i Stockholm för att till slut gifta sig med dottern till krögaren på Noaks Ark i Gamla stan och dra sig tillbaka på gården i Vivalla.

Wivallius var en av Sveriges första lyriker och skrev dikter, många under fängelsetiden, med en friskhet och naturkänsla som var nyskapande i svensk litteratur. Hans ”Klagovisa över en torr och kall vår” är ett av de bästa uttrycken för det.

*Gott majregn giv, låt dugga tätt ner,
låt varm dagg örterna fukta.
Oss torkan bortdriv, låt frosten ej mer
de späda blomsteren tukta.
Var nådig, var nådig, för dem jag ber,
som Herren tjäna och frukta.*

Det finns ett återsken i dikten från den emaljblå vårhimlens välvning över slätten kring Vivalla by med försommarens grönska i vinden där Lars Wivallius och hans djäknekamrater samlar blommor till spiorerna i Nicolaikyrkan för borgerskapets bänkar, en återklang som har pekats på också i raderna, som skrevs efter en av dödsdomarna över honom:

*Rätt nu få I se Wivallium
avhuggas och nidfalla
som Liliium convallium
och andra blomster alla.*

Många generationer lärare och rektorer bär upp en skola och för den vidare. En av artonhundratalets märkesmän i skolans historia var rektor Otto Joel Gumaelius. Han var bror till Gustaf Wilhelm och det är betecknande att första delen av Karlsons omfångsrika ”Blad ur Örebro skolas historia” är tillägnad ”Bröderna Gustaf Wilhelm Gumaelius, Karolinska läroverkets inspektör sedan 1853 och Otto Joel Gumaelius, Karolinska läroverkets rektor 1830-1861.”

Otto Joel Gumaelius var lika dynamisk och vital som sin bror men hans

aktiviteter kanaliserades till skolan och staden. Att ”ordna, organisera och reda var hans älskingsgöromål.” Han omorganiserade sin karolinska skola och bidrog mycket aktivt till att trivialskolans blev läroverk 1849, något som tidigare bara fanns i stiftsstäderna. I kommunen var han lika aktiv, omorganiserade fattigvården, införde revision av stadens finanser och organiserade bl.a både sparbank och drätselkammare. För att nämna några exempel. Typiskt för honom var att han startade Nerikes Allehanda för att kunna driva sina krav i läroverksfrågan och för att ge ”stadens allmänna frågor” en offentlig granskning. Men det gav honom ”mer törnen än rosor”. Många kände sig trampade på tårna i den nyvaknade samhällsdebatten och man talade om skandal. Men då syftade man inte på det tidningen tog upp till debatt utan det förhållandet att man överhuvudtaget släppte offentlighetens ljus in i mörka skrymslen och vrår.

Den flitige brevskrivaren Törneros har beskrivit Otto Joel i ett av sina många brev där han säger att Otto Joel var ”... Rector öfver den florerande Schola Carolina, hvars make i Sverige ej gifves... Man kan i våra orter ej göra sig ett begrepp om det allmänna intresset för trivialscoleundervisningen, till hvilket Otto electriserat hela den ortens människor af alla klasser... Han är nämligen den Gumaeliskaste av alle Gumaelier, och i hvilken urkraften af detta egna släkte ej allenast är conserverad, utan äfven liksom en armerad magnet förstärkt.”

Karolinska läroverkets historia står och faller givetvis inte med namnet Gumaelius även om Otto Joel och hans bror svarar för en intressant, viktig och väldokumenterad insats. Utvecklingen har gått framåt också för skolan som nu vuxit till en omfattning som de båda bröderna säkert med förtjusning skulle ha uppskattat. Numera är den också öppen för flickor.

Själv har jag varit ”karrorått”. Så kallades skolpojarna förr. Och skolan har traditioner i min släkt. Jag tog studenten 1953 och på det jubileum som då ägde rum deltog min pappa, med fyrtioårig examen 1913 och min morfar med sextioårig examen 1893. Hans morfar, Gustaf Wilhelm Gumaelius deltog inte men han blev inspektor för läroverket hundra år tidigare, 1853.

På min tid var Urban Ursing rektor. En kraftfull personlighet med ansiktet hos en romersk centurion. Han styrde skolan med järnhand och en glimt i ögat, en lyckosam kombination inte bara i skolsammanhang.

Det finns flera föreningar för gamla karolinare, bland annat i Stockholm och i Örebro. Tillsammans med min vän Torsten Ehrenmark bildade jag en, kanske inte lika seriös, i Paris för en del år sedan. Jag vet inte om

den lever kvar men jag kommer ihåg stadgarna. Avsikten med sällskapet Örebro-Karolinare i Paris var enligt stiftelseurkunden att ”skydda alla besökande karolinare för de naturliga fres-telser som möter dem i Paris. Som ett ringa tack för denna behjärtansvärda insats bjuder den besökande karolinaren på middag, dock endast på någon av de restauranger som åtnjuter Pa-ris-Karolinarnes fulla förtroende.” Sällskapet bildades på Menlösa barns dag den 28 decem-ber 1964.

Litteratur om Örebro

Ett efterlängtat uppslagsverk

”En bok utan register är såsom ett magasin utan ljus”, har 1700-talsförfattaren J. Fischer-ström sagt. Tillämpad på en hel litteratur eller ett helt litteraturområde kan väl denna tänkvär-da sats sägas innebära att det behövs en bibliografi för att sprida ljus över litteraturen.

Över litteraturen om Örebro har hittills inte funnits någon bibliografi, i vart fall inte nå-gon särskilt omfattande. Det finns, förutom Gerd Dahms förträffliga urval 1965, några nu svåråtkomliga äldre översikter, och fr. o. m. 1951 har årliga förteckningar publicerats i ”Från bergslag och bondebygd”. Men 1981 utkom en stor och utförlig bibliografi, *Litteratur om Örebro län. Del 1; Örebro stad*. (Andra delen, om Örebro län i Övrigt, skall snart utkomma har man lovat.) Utgivare är Stiftelsen Saxons Närkesarkiv och bibliografiens författare är bibliotekschefen i Hallstahammar, fil. lic. *Börje Teijler*. I en redaktionskommitté har ingått docenten Åke Davidsson, stadsbibliotekarien Eva Viirman och förre stadsbibliotekarien K. G. Wirde. (Boken kan köpas i eller beställas genom bokhandeln och kostar c:a 120 kr.)

Det är många års arbete som Börje Teijler lagt ned på denna bibliografi, men så har det också resulterat i en bok på drygt 300 sidor och med ej mindre än 7.300 skrifter noterade. Att märka är att verket omfattar icke enbart böcker, småtryck och tidskriftsartiklar, utan även arti-klar ur fem örebrotidningar. Örebro Tidning, Nerikes Allehanda, Nerikes-Tidningen, Örebro Dagblad och Örebro-Kuriren har granskats alltifrån deras första årgång, och på grund av in-nehållet värdefulla artiklar har medtagits. Som tidsgräns för bibliografien har satts 1970, då Örebro upphörde som

”stad” och övergick i Örebro kommun med vidgade geografiska gränser.

Bibliografien är uppställd enligt ett visst klassifikationssystem gällande för svenska bibliotek, vilket innebär en gruppering av materialet på ett stort antal avdelningar och underavdelningar. Detta skapar förvisso ordning och reda, men en amatör på området har ibland svårt att hitta rätt. Han har emellertid god ledning av de tre register som avslutar verket: författarregister, personregister, ort- och sakregister.

Detta stora uppslagsverk ger en mycket god information om i vilka böcker, tidskrifter eller tidningar man kan läsa om den person, den byggnad, den historiska period etc. som man önskar studera närmare. Det personhistoriska materialet är det inte minst omfattande: antalet omnämnda personer är över 1.500. Man möter här naturligtvis de ”kända” örebroarna — landshövdingar, borgmästare, präster, konstnärer, författare och många andra — men också en stor mängd ”vanliga” människor.

Ett verk som detta skulle, för att nå fullständighet, av sin författare kräva bl.a. en litteraturkännedom och ett spårinnehåll av sådan fulländning att den helt enkelt inte finns. Även den fåkunnige kan därför, vid nitisk läsning, alltid hitta något att anmärka på! Börje Teijler har i inledningen till sin bok emellertid lämnat en brasklapp: boken ger endast ett *urval*! Då jag här i alla fall kommer med några påpekanden, vill jag genast tillägga att de små brister jag upptäckt helt ”faller inom felmarginalen” — för att låna ett uttryck från ett helt annat område.

Om Hindersmässan har Gösta Attorps skrivit ett kapitel, ”Marknad i Örebro”, i boken På svenska vägar, 1942, ej här omnämnt. Georg Pauli har i sin bok Parispojkarne, 1926, ägnat Axel Borg ett kapitel på 30 sidor, ej heller noterat. Gunnar Hultgrens i Örebro-Karolinaren 1970 återgivna tal på Karolinardagen samma år har ej medtagits i den för övrigt omfattande avdelningen ”Karolinska skolan”. (Recensenten kan med gillande konstatera att ett stort antal bidrag i Örebro-Karolinaren blivit noterade i detta bibliografiska verk.) Den 1962 utgivna antologin Genom ett brovalv har visserligen omnämnts i bibliografien, men det har inte angivits att de sammanbindande kommentarerna — ibland fylliga som små essayer — författats av Carl Olof Bergström.

Till sist är det all anledning att lyckönska Börje Teijler till att ha sammanställt en örebro-bibliografi av högt och bestående värde — av många efterlängtat.

Från vår skola

Den stora skolreform som har inträffat under den senaste tiden, är att Huvudbyggnaden har fått ny färg. Förra gången fasaden putsades var 1956, inför Gustaf VI Adolfs deltagande i Hembygdsförbundets 100-årsjubileum, och då fick huset en gråare ton än förut. 1981 framfördes önskemål om att det karolinskt lejongula skulle komma tillbaka, men det medgav inte den stränga kulturnämnden, utan i stället blev det en skiftning av mildare grått som nu lyser i södersolen.

Det väsentliga är att skolbyggnaderna har genomgått och alltjämt genomgår en grundlig översyn. Fönster har tätats och målats, ämnesrum och bibliotek liksom personalrum och expeditioner har målats och tapetserats, den gamla vaktmästarbostaden, nu kallad Stugan, har piffats upp, entrén till Sibirien har blivit av med sin fuktsamlade och onödiga altan, gymnastiksalens östra gavel har fått en tilltalande träpanel i stället för de plattor som en gång sattes upp framför den gamla läktaren, bollhallens spruckna plasttak har bytts ut, ja äntligen har den smygande ödeläggelse hejdats som skolbyggnaderna under en följd av år var utsatta för.

På så sätt har Karolinska skolan fått känna fördelarna av kommunens omorganiserade fastighetsförvaltning. Gränserna har blivit tydligare: skolan "har" inte längre några byggnader utan är "hyresgäst" hos fastighetsnämnden som också har övertagit en av skolans vaktmästare och alla lokalvårdare. På kvällstid har skolan inte fri tillgång till sina lokaler utan måste som alla andra ansöka hos fritidsnämnden om deras utnyttjande. Andra tider, andra seder, suckar alla som var med på den tiden då det gamla läroverket var en självständig institution som bara böjde sig för det centrala ämbetsverket i huvudstaden. Men i rättvisans namn skall sägas att byggnadernas underhåll också på den tiden låg i kommunens händer och att de knappast någonsin förr har vårdats så väl som nu.

Det är bara att hoppas att samma goda följder framkommer av att fastighetsnämnden också övertar förvaltningen av det gamla rektorsbostället Ässkog. Men har inte det blivit bortbytt mot en gård i Lännäs socken med det spännande namnet Villtungla? undrar Örebro-Karolinarens mest minnesgoda läsare. Det omtalades ju för flera år sedan som redan beslutat? Ack, även en skolbyråkrats årskrönika kan råka ut för det journalistiska misstaget att i nyhetsjäktande iver göra om förslag till beslut. Nu är det hög tid att rätta felet: man kom aldrig överens om priset.

Det är alltså från Ässkog som avkastningen går till fortbildningsstipendier åt lärare och skolledare vid gymnasieskolan och grundskolans högstadium i Örebro. Men nu har Strängnäs stiftsnämnd lämnat förvaltningsansvaret som, rimligt nog, övergår till kommunens egen fastighetsnämnd.

På tal om lärarnas fortbildning bör nämnas att den skall läggas om på ett genomgripande sätt. De termins- eller läsårslånga tjänstledigheterna för arbete på doktorsavhandlingar eller inläsning av nya undervisningsämnen skall inte längre förekomma, utan i stället kommer de anslag som utnyttjats härför, att delas upp på en stor mängd högskolekurser, skraddarsydda för pedagogisk utveckling på olika områden. Med tanke på detta har skolan ålagts att upprätta en personalutbildningsplan vars inledning må återges då den ger en glimt av vad som rör sig i tiden:

”De avgörande besluten om gymnasieskolans framtida organisation i Örebro är inte fattade. Inte heller vet vi vilken omdaning som kan bli följden av gymnasieutredningens långtgående förslag. I det läget går det inte att rikta in utvecklingsarbetet vid Karolinska skolan mer noggrant än mot dessa mål:

att eleverna bättre tar till vara vad skolan har att ge dem,

och att skolan tar hand om eleverna så bra som möjligt.

Att eleverna tar till vara vad skolan har att ge, innebär bland annat att de tillgodogör sig undervisningen. För att detta skall bli möjligt i alla ämnen, måste deras studieteknik utvecklas i ett par avseenden som under någon tid har varit för litet uppmärksammade:

inläringen måste gå ut på att se större sammanhang och inte minst att skapa varaktiga kunskaper om dessa, alltså kunskaper som stannar kvar efter förhörstillfällena — och efter skoltiden;

inläring bör också ske i samband med elevernas möte med sin egen omgivning, dvs tidshändelserna, samhällslivet, massmedierna, ungdomskulturen, hemorten.

Det är också önskvärt att eleverna bättre tar till vara vad skolan har att ge av gemenskap. De bör känna att alla på skolan arbetar för allas bästa, att eleverna kan påverka detta arbete och att de kan medverka i det. Verksamheten i klassråd bör utvecklas, kanske helt enkelt utnyttjas bättre eller kanske finna nya former, och den måste sättas in i det större sammanhanget av elevråd och skolkonferens. Men för att detta skall bli meningsfullt, både för personal och elever, måste nya vägar öppnas från skolenheternas demokratiska organ till det kommunala beslutsfattandet, framför allt på det ekonomiska området.

Skolan tar hand om eleverna genom att ge dem en bra undervisning. En förutsättning för detta är lärarnas kunskaper som ständigt måste utvecklas därför att ämnesinnehållet utvecklas — genom nya vetenskapliga rön, nya politiska händel-

ser, nya företeelser i samhällslivet, nya kulturella strömningar och nya tekniska hjälpmedel. En annan förutsättning är att skolan har tillgång på lärare som är utbildade för specialundervisning, samlevnadsundervisning och undervisning om droger.

För att skolan skall ta hand om eleverna så bra som möjligt, måste undervisningen gå hand i hand med elevvård och hälsovård, med yrkesvägledning och biblioteksverksamhet, med insatser av kansli-, vaktmästare- och måltidspersonal. Ett viktigt inslag i utvecklingsarbetet är att de olika personalgrupperna vid en skola får kunskap om varandras arbetsuppgifter och därigenom finner nya vägar till samverkan. Hänsyn måste tas till att kraven på den icke undervisande personalens fackkunskap ändras på samma sätt som undervisningens ämnesinnehåll.”

Om allt går väl, kommer några av dessa önskemål att uppfyllas genom den reform som skall följa på gymnasieutredningens nu framlagda betänkande. Men först skall förslagen stötas och blötas fram till remisstidens utgång den 1 november 1982 och sedan börjar det politiska spelet som enligt många farhågor eller hopp kommer att utmynna i att det inte blir några större ändringar, på grund av det ekonomiska läget och ännu mer på grund av att ingen tycks vara riktigt säker på vad som skall göras åt gymnasieskolan.

En reform som hastigt och lustigt genomfördes av riksdagen i höstas, var den omstuvning av timplanerna som träder i kraft från och med nästa läsår. Den innebär dels att ämnenas veckotimtal har flyttats mellan olika årskurser i syfte att få fram färre undervisningsgrupper och därmed spara pengar, dels att en föreskriven mängd veckotimmar skall dras in helt och hållet. Det kan ske genom att timtalet i vissa årskurser blir lägre eller genom att lärare med kortare tjänstledigheter inte får någon vikarie eller genom att det blir minskning av studieresor, teaterföreställningar, konserter, stödundervisning och undervisning i frivilliga ämnen.

Vilka av alla dessa utvägar som skall väljas och i vilken utsträckning för var och en, finns det givetvis många olika tankar om. När detta skrivs, är meningsutbytet i full gång bland personal och elever, och vid föräldraföreningens årsmöte den 11 mars hölls en paneldebatt över ämnet ”Gymnasieskola på sparlåga?”. Ett annat tidens tecken är att den del av skolan ökar, som har fått namnet Ufo. Det syftar i det här sammanhanget inte på flygande tefat utan är en förkortning av ”uppföljningsorganisationen”, dvs den som gäller vägledning av 16—18-åringar utan sysselsättning, en ytterst viktig uppgift i dagens samhälle.

Eftersom anställningsvillkoren för lärarna har ändrats, har det histo-

riska inträffat att skolan har fått sin siste ordinarie adjunkt, nämligen fil mag Rune Scorénius som har ämnena samhällskunskap och socialkunskap. Hädanefter kommer ingen att få fasta-re anställning än som e o vilket i praktiken gör ringa skillnad. En annan reform som bör nämnas, är att skolans samarbetsnämnd har upphört och efterföljts av en ”skolkonferens” med liknande sammansättning och uppgifter. Ett nytt ämne har införts på schemat, nämligen data-teknik som kan tillväljas på den naturvetenskapliga linjen.

Rörande läsårets tider skall fastslås att höstterminen började den 17 augusti och sträckte sig fram till den 20 december, och att vårterminen varar mellan den 7 januari och den 9 juni. Bland idrottsliga framgångar kan nämnas att två elever vid skolan, Per Olov Mörn i N 3 och Niclas Jälevik i S2B, tillhörde det svenska landslag som vann Europa-mästerskapet i frisbee i Milano i september. Och stora konstnärliga framgångar inhöstade den elevgrupp som vid en rad föreställningar i december framförde Dario Fos fars ”Bättre en tjuv i huset än en fnurra på tråden”.

Som en stämningsbild må till sist återges en av de texter som tre skönsjungande flickor ur sista ring hade skrivit till Lucia-revyn, givetvis till melodin av As time goes by:

*Du får ej glömma bort:
ett Karro-liv är kort,
ja, tre år på sin höjd.
Så gör det livet till en fröjd
och lev sen nöjd!
Och under våra liv
så minns vi slit och kiv
och allt som vackert var.
Vår skola, den finns evigt kvar
så underbaaar.....*

Carl Olof Bergström